

İnternet Bağımlılığı İçin Kolaylaştırıcı Bir Faktör Olarak Sanal Dünyada Etik Duyarlılık Azalması

Decreased Ethical Sensitivity in the Virtual World as a Facilitating Factor for Internet Addiction

Abdullah Yıldız

Öz

Bu makalede yaygınlığı artan internet ve sanal dünya kullanımına bağlı olarak ortaya çıkacağı düşünülen etik eylem ve duyarlılık değişiklikleri ile artan bir sorun olan internet bağımlılığı ilişkisi ele alınmıştır. İnternet ve sanal dünyada iletişimin, gerçek sosyal hayattan farklılaşmasının değerlendirilmesi ışığında ahlaki gelişim basamaklarının ve etik eylemin değişebileceğinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca denetimsiz eylem ve hazza ulaşım kolaylığı gibi etkenlerin internet bağımlılığını kolaylaştıracağı teorik olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: İnternet, etik, ahlaki gelişim, bağımlılık.

Abstract

This article discusses the relationship between internet addiction, which is a widespread problem, and ethical action and sensitivity changes that are expected to arise due to usage of internet and virtual world. It is aimed to demonstrate that moral development stages and ethical actions can change in the light of evaluation of differentiation of communication in the internet and virtual world from the actual social life. Furthermore, factors such as uncontrolled action and facilitation of accessibility to pleasure have been theoretically shown to facilitate internet dependency.

Key words: Internet, ethics, moral development, addiction.

GÜNÜMÜZDE internet kullanımı yaşamımızın önemli bir parçasını oluşturmaktadır (İrmak 2015). İnsan yaşamının önemli bir parçası haline gelen unsurların da insanı etkilemesi doğaldır. Belli duyarlılıkları olan ve eylemelerini de bunlara göre gerçekleştiren insanın duyarlılık ve eylemleri açısından internette ve yaygınlaşmasından etkilenmemesi düşünülemez. Bu makalede internet kullanımı ve sanal dünyaya bağlı olarak ortaya çıkacağı düşünülen etik eylem ve duyarlılık değişiklikleri ile artan bir sorun olan internet bağımlılığı ilişkisi ele alınmıştır.

Bir akıl varlığı olan insan aynı zamanda ilişkiler ve eylemler dünyası içinde ahlaki

bir varlıktır (Özlem 2015). Bu sebeple insanın, etik duyarlılığa sahip bir varlık olduğunu ve etik ilişkiler içerisinde yer aldığı bir yaşam sürdüğünü söylemek mümkündür. Etik literatüründe etik duyarlılıktan kastedilen; geniş olgular dünyası içerisinde olguların etik boyutuna yönelik bir ilgi ve bilinçlilik durumu olmasıdır (Yıldırım ve Kadioğlu 2007). Bu makalede ise etik duyarlılık kavramı gündelik hayat içerisinde ahlak duygusunu da içeren daha geniş bir anlam dünyasına gönderme yapacak şekilde kullanılmaktadır. Bu anlamıyla etik duyarlılık kendisini özellikle, bireysel-toplumsal ilişkiler içerisinde, eylem ve tutumlarla göstermektedir. Etik duyarlılık, tutum ve eylem, etik değerlendirme yetisini gerektirir ki bu aynı zamanda bir doğru değerlendirme ve bilme etkinliği anlamına gelmektedir (Kuçuradi 2015). Doğru değerlendirme ve bilmenin bir anda ortaya çıkmayacağı, bir bilgi edinme sürecini gerektirdiği düşünüldüğünde, Piaget öncülüğünde ifade edilen ve Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim kuramlarının önemli olacağı kabul edilebilir. Bu kuramlarda ahlak gelişiminin bütünüyle doğuştan gelmediği, insanın gelişim aşamaları süresince elde edildiğine vurgu yapılmaktadır (Çiftçi 2003, Zastrow ve Kirst-Ashman 2007).

Kişinin iyi-kötü, doğru-yanlış değerlendirmelerine temel sağlayan kurallar sistemi olan ahlak, öncelikle ailede model alma ve daha sonra okul, öğretmen, arkadaş ilişkileri içinde model almalarla gelişir (Türküm 2011). Ahlaki gelişimi açıklama çabaları genellikle bilişsel, davranışsal ve duygusal alanlar üzerinden yapılmaktadır (Berk 2009). Piaget ve Kohlberg ahlaki gelişimi, fiziksel ve bilişsel gelişim gibi basamaklı bir gelişim olarak açıklamışlardır (Türküm 2011).

Bu makalede yaygınlığı artan internet ve sanal dünya kullanımına bağlı olarak ortaya çıkacağı düşünülen etik eylem ve duyarlılık değişiklikleri ile artan bir sorun olan internet bağımlılığı ilişkisi ele alınmıştır. Sanal dünyada iletişimin, gerçek sosyal hayatın farklılaşacağı ve böylece ahlaki gelişim basamaklarının ve etik duyarlılığın değişebileceğinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Dolaylı olarak teorik düzlemde de gerçek sosyal iletişime göre denetimsiz eylem ve hazza ulaşım kolaylığı gibi etkenlerin internet bağımlılığını kolaylaştıracağı gösterilmeye çalışılmıştır. Makalede insanın, ahlaki gelişiminin zamanla ve belli bir sosyal çevre içerisinde gelişim gösterdiği kabul edilmiş olup bu sebeple Piaget ve Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramları temel alınmıştır.

Piaget'e göre Ahlaki Gelişim

Ahlaki gelişimin temel eksenini bilişsel örgütlenme ve uyum becerisi meydana getirir. Gelişimde çevreden gelen verilerle denge kurmaya yönelik bir özümleme süreci iş görür. Çocuk çevreden gelen veriler ile uygun olan ya da olmayan davranışları öğrenir. Kendisinde var olan yapılarla uyum olmayan durumlarda ise çelişki yaşar ve bir uyum gösterme yoluna girer. Uyum gösterme süreçleri, tekrarlı bir şekilde yaşanarak daha üst yapılarla ulaşmaktadır (Türküm 2011).

Piaget'e göre ahlaki gelişim iki ana aşamadan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla dışa bağımlı dönem ve özerk dönemdir. Dışa bağımlı dönem, yaşamın ilk 10 yılını içerir. Olaylar ve durumlar, gözlenebilir somut sonuçlar üzerinden değerlendirilir. Değerlendirmeleri belirleyen ise sıklıkla ortaya çıkan fiziksel sonucun özelliğidir. Bu dönemin sonlarına doğru ahlaki gerçekçilik egemendir. Örneğin oyunlardaki kurallar sorgulanmadan kabul edilir, kuralların sabit ve değişmez olduğuna inanılır. Özerk dönemde ise: ahlaki yargıların oluşumunda; eylemlerin fiziksel sonuçları dışında, öncesindeki niyet de dikkate alınmaktadır. Böylece eylemin temeli üzerinde de durulur. Bu dönem bir önceki

döneme göre karmaşık bilişsel yetilere ulaşılan bir dönemdir (Berk 2009, Türküm 2011). Bu dönemde önemli bir özellik olarak öznel sorumluluğun dikkate alındığı bir ahlaki yargılama da oluşmaktadır. Özellikle aynı yaş grubundan arkadaşlarla ortaklaşa gerçekleştirilen eylemlerde “öznel sorumluluk” oluşur. Diğerlerini anlamada ve iletişimde önemli bir yeti olan empati de bu dönemde gelişir (Türküm 2011).

Kohlberg'e göre Ahlaki Gelişim

Kohlberg'in ahlak gelişim kuramının temelini Piaget'nin bilişsel kuramı oluşturmaktadır. Kişilerin ahlaki düzeyleri, yaptıkları değerlendirmeler aracılığıyla anlaşılabilir. Bu bakımdan kişiler karşılaştıkları her bir olayda, o olayda eylemde bulunan kişilerin davranışlarını değerlendirirler (Berk 2009). Bu kuramda önemli olan kişilerin doğru ya da yanlış bulmaları değil; kişilerin davranışı doğru ya da yanlış olarak değerlendirmeleri sırasında gerekçelerini belirtmeleri, neden o davranışı doğru ya da yanlış olarak gördükleri konusunda değerlendirme yapmalarıdır. Çünkü bu gerekçe ve açıklamalar bireyin yer aldığı ahlaki düzeyin izlerini taşır (Mercin 2005, Türküm 2011).

Kohlberg'in kuramında kurgulanan olaylar, kişilerin yorum yapmalarında güçlüğü ve zorlanmalara neden olan olayları içermektedir. Bunlara ahlaki ikilemler denir ve bunlar ahlaki gelişim için önemli olabilecek zorluklardır. Ahlaki ikilem ile kastedilen ise; talep ve ihtiyaçlar ile uyulması beklenen kurallar arasında ortaya çıkan çatışmalardır (Mercin 2005, Türküm 2011).

Kohlberg'in öne sürdüğü ahlaki gelişim aşamaları bilişsel olgunlaşma ile paralellik taşıdığı için, bütün kültürlerde benzer süreçleri takip eden evrensel niteliktedir (Çiftçi 2003). Ancak bilişsel gelişimden farklı olarak, bilişsel gelişimde yaş önemli bir belirleyiciyken, ahlaki gelişimde yaş tek belirleyici değildir. Yine de kişi bilişsel olarak üst aşamalara çıktıkça daha karmaşık ve çok yönlü kararlar verir. Karar ve yargılar başlarda kısıtlı veri ve kısıtlı bir bakış açısına dayanırken, zamanla daha gelişkin bir değerlendirme yetisine ulaşılır (Berk 2009). Ergenlik döneminde toplumsal olarak geçerlilikte olan ahlaki düşünme düzeyine erişilir. Önemli bir özellik olarak ergenlik sonrası dönemde de değişim ve gelişim sürebilir. Süreçler içinde akran gruplarla iletişim ve rol alma önemli bir yere sahiptir. Çünkü diğer insanın bakış açısıyla bakabilme olanağı sağlamaktadır. Yüksek düzeyde ahlaki düşünce ve eylemler geliştirebilmek için bilişsel olarak soyutlayabilme kapasitesine ulaşmak önemlidir (Mercin 2005, Türküm 2011).

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramında gelişim evreleri üç ana düzeyden oluşur. Bunlar da kendi içlerinde ikiye alt evreye ayrılmıştır. Bunlar: Gelenek öncesi (prekonvansiyonel) düzey, geleneksel (konvansiyonel) düzey ve gelenek sonrası (postkonvansiyonel) düzeylerdir (Mercin 2005, Türküm 2011).

- a. Gelenek öncesi düzey: Bireysel ihtiyaçlar merkezi önemdedir; yani benmerkezci bir bakış açısının hakim olduğu, nispeten ilkel bir döneme karşılık gelir. İyi-kötü, doğru-yanlış kavramlaştırmaları eylemlerin fiziksel sonuçlarıyla ilintilidir. Bu düzeyde davranışlar açısından; ödül-ceza ve otorite gücü gibi kavramlar önemlidir. Bu düzeyin ilk alt evresinde: Eylemlerin iyilik ve kötülüğü eylemlerle ilişkili fiziksel sonuçlarca belirlenmiştir. Otoriteye uyum ve cezadan kaçma söz konusudur. Bilişsel olarak henüz başkalarının gözünden bakabilmeye olanak verecek seviyeye ulaşılmamıştır. Geleneksel düzeyin ikinci alt evresinde: Ben merkezci bakış biraz da olsa hafifleme eğilimindedir. Eylemler yarar sağlıyor ise doğru olarak algılanır. Birey kendi ihtiyaçlarını gidermeye odaklanır.

Diğerleriyle ilişkilerde denklik ilişkisi içinde tepki verme vardır (Çiftçi 2003, Mercin 2005, Türküm 2011).

- b. Geleneksel Düzey: Bu düzeyde başkaları da önemsenir. Toplumsal kurallar ve başkaları eylemlerin fiziksel sonuçlarının önüne geçmeye başlar. Geleneksel düzeyin ilk alt evresinde: Ahlaka ilişkin yargılar oluşurken çevre dikkate alınır. Özellikle anne ve baba başta olmak üzere çevreye uyma ve önemsenme, onaylanma isteği ve çabası önem kazanır. İyi biri olma isteği belirginleşir. Bu dönem sosyal ve kültürel normlara uyma eğilimi ile de ilişkilidir. Davranışların ardında yatan gerekçeleri anlamlandırma da kısmen bu dönemde başlamıştır. Geleneksel düzeyin ikinci alt evresinde: Toplumsallık ve toplumsal sorumluluklar ön plandadır. Bu evre, doğru davranış, görevini yapma, otoriteye saygı ve sosyal kurallara uyma ile ilişkilidir. Gelenek öncesi düzey ile fark belirginleşmiştir; yani davranışın ceza ve ödüle göre belirlenme özelliği, bu evrede yerini ahlaki kurala saygı göstermenin etkisine bırakmıştır. Bu dönem için önemli ayırt edici bir özellik de diğer insanların haklarına saygı gösterme becerisi ve empatinin gelişiyor olmasıdır. Geleneksel düzeyin ikinci alt evresinden itibaren toplum önemli bir belirleyicidir (Çiftçi 2003, Mercin 2005, Türküm 2011)..
- c. Gelenek Sonrası Düzey: Toplumsal hayatta daha önceden kabul edilmiş kuralların içerdikleri sorun ve çelişkilerin fark edildiği düzeydir. Yani bu düzeyde ahlak ve ahlaki eylem; toplumda geçerli olan normlar ve kurallara uymaktan daha öteye ve karmaşık bir aşamaya ulaşmıştır. Birey, yasa, sosyal yaşam ve bunlara uyumun değişebilen yapısının farkındadır. Birey için; adalet, insan hakları, yaşama hakkı vs. evrensel kavramlar ön plandadır. Bireyler, vicdan ve evrensel kurallar lehine toplumsal kurallar ile çatışmayı göze alabilirler. Dolayısıyla eylemlerde, ödül ve ceza ölçüt olmaktan çıkmış, yerlerine daha soyut, yüksek evrensel ilkeler geçmiştir (Mercin 2005, Türküm 2011). Tüm bu temel bilgilere ek olarak Kohlberg'in kuramında, insanların büyük kısmının geleneksel düzeyde ahlaki değerlendirmede bulunduğu, çok az bireyin son aşamaya ulaştığı ifade edilmektedir (Türküm 2011, Berk 2009, Temel ve Aksoy 2016).

Tüm bu gelişim aşamaları ebeveyn ve aileden başlamak üzere yaş ve bilişsel gelişime paralel olarak, okul ve akranlardan oluşan sosyal çevre içinde sürmeye devam eder (Temel ve Aksoy 2016). Bu bağlamda sosyal iletişim ve uzun süreli ilişkilerin ve buna bağlı model almaların ahlak gelişiminde etkili olacağı, bunun da etik eylem konusunda belirleyici olacağı düşünülebilir. Bu makalede internet ve sanal ortamın bu gelişim basamaklarını olumsuz etkilediği teorik düzeyde gösterilecektir. Ayrıca bu etkilenişin internet bağımlılığı için bir kolaylaştırıcı olacağı da temellendirilmeye çalışılacaktır.

İnternet ve Bağımlılık

Yaşadığımız tarihsel dönemde internette geçirilen zaman küresel düzeyde önemli artış göstermektedir. Bu artış belli bir yaş grubuna özgü olmayıp çocukluk döneminden başlayarak hemen her yaş grubunu kapsamaktadır (Bauer 2016). Türkiye'deki veriler de yıllar içinde artış göstermiştir ve 16-74 yaş arası nüfusun yarısından fazlasının internet kullanıcısı olduğu ve bu kullanımda da ana eksen sosyal medyanın oluşturduğu ifade edilmektedir (TÜİK 2015). Bu önemli değişiklik, kaçınılmaz biçimde çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçların başında iletişimin oldukça kolay bir hale gelmesi, her tür bilgiye geçmişe kıyasla kolayca ulaşılması, bireysel olarak keyifli vakit geçirme olanakları

sayılabilir. Ancak bu olumlu sayılabilecek sonuçlarla birlikte, genellikle toplumsal bir varlık olarak kabul edilen insanın sosyal iletişim pratiğinin değişime uğradığı, izolasyon, suça eğilim ve bağımlılık gibi sonuçların da ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Ramli 2011). Sosyal iletişim pratiğindeki değişime ek olarak doğrudan psikiyatrik bir tanı kategorisi olan internet bağımlılığı kavramı son dönemde popüler hale gelmiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak, her ne kadar tartışmalı bir kavram da olsa, davranışsal bağımlılıklar altında kategorize edilen internet bağımlılığının da artmakta olduğu ifade edilmektedir (Montag ve ark. 2016). Bu kategori altında internet bağımlılığı, kişilerin zamanlarının büyük kısmını internette geçirmeleri, tekrarlayan ve sürekli internet kullanımı ve kendilerini internette gezmekten alıkoymamaları ile karakterizedir (Sadock ve ark. 2015). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)'te İnternet Oyun Bozukluğu için ileri çalışmalar tavsiye edilmiş olsa da; bozukluğun sadece oyunla sınırlanmayacağı iddia edilmektedir (Sadock ve ark. 2015). Bahsettiğimiz üzere her ne kadar tanısal olarak netlik olmadığı düşünülse de, pratikte internet bağımlılığı kabul görmüş bir tanı haline gelmiştir. Bu kabulün en önemli göstergelerinden biri ülkemizde spesifik olarak psikiyatri alanında hizmet veren hastanelerde internet bağımlılığı polikliniklerinin mevcut olması ve hizmet sunmalarıdır (BRSHH 2017).

Tüm bu genel bilgiler ışığında, internet kullanımı ve sanal ortamda geçirilen zamanın artışına bağlı olarak sosyal iletişim basamaklarının kesintiye uğrayacağı, dolayısıyla ahlaki gelişimin etkileneceği savunulabilir. Bu değişikliğin;

1. Ahlaki gelişim ve etik değerlendirme aşamalarında, büyümekte olan (çocuk-ergen) yaş grupları için bir üst aşamaya geçmenin güçleşmesi,
2. Daha büyük yaş gruplarında ise içinde buldukları aşamalarından daha alt aşamalara regresyon görülmesi biçiminde olacağını öngörmek mümkündür.

Bağımlılık açısından ise denetimsiz eylemin kolaylığı ve kolayca huzura ulaşmanın bağımlılık gelişiminde belirleyici bir etken olduğu yönünde ikna edici kanıtlar sunulacağı düşünülmüştür. Makalede bu görüşler sunulup tartışılırken insanın sosyal bir varlık olduğu kabul edilecektir.

Etik Eylem ve Duyarlılığın Sanal Dünyadan Etkilenişi: Etik Körelme/Körleşme

İnsan sosyal bir varlıktır ve dolayısıyla bilişsel gelişimi ve ahlaki gelişimi sosyal çevreyle etkileşimi çerçevesinde gerçekleşir. Bunlara paralel olarak bireyin etik eylemleri de sosyal çevrenin etkisi altında belirlenir (Berk 2009). Ancak gerçek sosyal alan olarak düşüneceğimiz ve yüzyüze ilişkilerin sürdürüldüğü çevre ile yüzyüze iletişimin yerini yazılı iletişimin aldığı ve farklı kullanıcı profillerinin kullanıldığı internet ortamının aynı anlamları taşıdığını ve aynı eylemlere yol açtığını ifade etmek güçtür (Baym ve ark. 2004). Çünkü gerçek hayatta sosyal çevremiz genel hatları ile bellidir; bir süreklilik ilişkisi vardır; göz teması kurulur; eylemler ve fiziksel sonuçları görünürdür. Örneğin; üzdüğümüz-üzüldüğümüz, sinirlendiğimiz, sevindiğimiz, mutlu olduğumuz hem bizce hem de karşımızda bizimle ilişkide olan kişi tarafından kolayca ve doğrudan okunabilir. Dolayısıyla daha aracsız bir ilişki mevcuttur ve eylemlere ilişkin bilgiyi elde etmek, niyetleri anlamak daha kolaydır. Oysa sanal dünyaya geçildiğinde iletişimin sürekliliği bozulur; göz teması ortadan kalkar; kişiler gerçek kimlikleri yerine sanal kimlikler kullanır; bilgilerinin görece daha az kısmını (güvenlik, anonim kalma vs. gerekçelerle)

sunarlar (Ögel 2014). Bu değerlendirmelere bağlı olarak gerçek sosyal yaşamda geçirilen süre azalır, internet ortamında geçen süre arttıkça sosyal ortam aracılığıyla gelişen ahlaki gelişimin etkileneneceği düşünülebilir.

Sosyal Çevre Değişimi–Ahlaki Gelişim İlişkisi

Hatırlanacağı üzere Piaget ve Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramlarında sosyal çevre ile kurulan ilişki ve uyum düzeneği, ahlaki gelişim açısından oldukça önemlidir (Berk 2009). Sanal ortamda, özellikle empati ve öznel sorumluluk gibi yetilerin gelişiminin kesintiye uğrayacağı düşünülebilir.

Empati Yitimi

Empati yetisi, başka bir bireyin bakış açısıyla, kendi nesnellliğini kaybetmeden, bir süreliğine de olsa, onun yaşamına bakabilme ve dünyayı onun gözleriyle görebilme becerisidir (Türküm 2011). Sosyal ilişkiler içinde varlık bulan bu yeti, diğerlerine ilişkin değerlendirmelerimizde ve anlamlandırmalarımızda temel bir rol oynadığından eylemlerimizi de etkileyecektir. Yani empati kavramı, etik değerlendirmede önemli bir anlama yetisi olarak değerlendirildiğinde (Hoffmann 2001), bu yetinin zayıflaması ya da yeterince gelişmemesi ile etik değerlendirmelerimiz ve buna bağlı olarak eylemlerimizde niteliksel bir belirlenim olacağı açıktır. Hatırlanacağı üzere etik değerlendirme, iyi bir anlama ve bilmeyi içerdiğinden sanal dünya bunun için iyi bir olanak sunmayacaktır. Etik ilişkilerde doğru değerlendirme yapmanın önemli bir basamağının, eylemin yapıldığı dünyanın ve eylemi yapanın iyi tanınması olduğu ifade edilmektedir (Kuçuradi 2015); yani gerçek sosyal iletişim, sanal dünyaya göre doğru değerlendirme için daha geniş olanaklar sunacaktır. Böylece hem ahlaki gelişim basamakları daha düzgün işlemiş olacak hem de etik eylemin gelişim basamağıyla uyumu artmış olacaktır. Oysa sanal dünya, Piaget'nin ahlaki gelişim kuramı ve Kohlberg'in kuramında yer alan ve özellikle akran ilişkileri çerçevesinde gelişmesi beklenen empatik bakış açısının gelişmesi için hem gerekli etkinliği hem de gerekli teması sağlamak konusunda yetersiz kalacaktır. Nitekim internet ve teknoloji kullanımının yüzyüze iletişimi azalttığı bilinmektedir (Drago 2015).

2000'li yıllardan itibaren üniversite öğrencilerinin empati yeteneklerinde azalma olduğu ve bunda bir sebep olarak yeni iletişim teknolojilerinin de etkili olabileceğini ifade eden çalışmalar mevcuttur (Konrath ve ark. 2011). Bunlara ilave olarak teknoloji ilişkili alanlarda uzun zaman geçirmenin empatide önemli rolü olan ayna nöronlar üzerine olumsuz etki ettiği de ifade edilmektedir (Tanhan ve Alav 2015). Ayrıca aşırı internet kullanımı ile duygu ifade etme ve tanımada zorluk anlamına gelen ve empati kurmada güçlüğü işaret eden aleksitimi arasında ilişki olduğuna dair veriler vardır (Kandri ve ark. 2014). İnternet aracılığıyla empati yitimiyle ilgili bu veriler etik eylemin ve duyarlılığın değişimi konusunda bizleri desteklemektedir. Olumsuz davranışlarla ilgili olarak, özellikle internet kullanımı ile zorbaca eylemlerin artışı arasındaki ilişkiye vurgu yapan değerlendirmelerin olması yine empatik bakışın oluşmasındaki zorluklara işaret edebilir. Daha önce sanal ortamdaki zorbaca davranışların gerçek hayata kıyasla daha az olduğuna ilişkin çalışmalar varken (Modecki ve ark. 2014), son dönemde sanal ortamdaki zorbaca davranışların gerçek hayatla benzerlik taşıdığı ve artma eğiliminde olduğu, önemsenmesi ve önlem alınması gereken bir sağlık sorunu olabileceği ifade edilmiştir (Selkie ve ark. 2015). Ayrıca önemli bir sorun olan antisosyal davranışın karakteristik

özelliklerinden birisi empati yoksunluğu ve suçluluk duygusunun hissedilmeyişidir (Janovsky 2013). Bu özellikler aynı zamanda etik eylem açısından olumsuz bir değerlendirme yetisini içerisinde barındırır (Miller ve Eisenberg 1988). Bu konuda internet ortamında gösterilen olumsuz davranışlar antisosyal özelliklerle eşleştirilmiş ve Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramına göre ele alınarak çözüm önerileri sunulabileceği ifade edilmiştir (Ma 2011). Ancak bahsedilen çalışma gerçek sosyal ortam ile sanal ortamı denk görme eğiliminde olup her iki alandaki olumlu ve olumsuz davranışları benzer saymıştır (Ma 2011). Yine de sosyal ortama ilişkin etik eylemlerin düzenlenmesi ve olumsuz davranışlardan korumak açısından Kohlberg'in teorisi doğrultusunda bir program önermesi açısından önemlidir.

Öznel Sorumluluğun Azalması

Eylemlerimize ilişkin fiziksel sonuçların ve bunlara ilişkin işaretlerin silikleşmesi empati alanını etkilediği gibi ahlaki gelişim basamakları içerisinde ortaya çıkan öznel sorumluluk yetisinin gelişimini de etkileyecektir. Şüphesiz bu noktada kişinin sadece internet ortamında değil, aynı zamanda gerçek sosyal ortamda vakit geçirdiği ve bu bağlamda ahlaki gelişiminin normal olacağı iddia edilebilir. Ancak, bu kolayca savunulabilir bir görüş değildir. Her halükarda iki farklı ortam ve eylem alanının varlığı, gelişimde farklı mesajlara neden olarak bir anlam ve anlama kargaşasına yol açabilecektir (Ögel 2014). Son yıllarda internet ve sanal ortamda geçirilen zamanın arttığı ifade edilmektedir (Bauer 2016). Bu artışa paralel olarak genç yaş gruplarının sanal dünyada istediklerini söyleyebilme ve istediklerini yapabileme özgürlüğü yönünde talepleri olduğu ve bunun da yıllara göre artış gösterdiği, internet kullanıcılarının önemli bir kısmının bilgilerini sakladığı belirtilmektedir (Ofcom 2016). Ayrıca sosyal ağları kullanan bireylerin öz güvenlerinin aşırı arttığı ancak öz kontrol ve kendilerini denetleme yetilerinde azalma olduğunu gösterilmiştir (Wilcox ve Stephen 2012). Bunlar öznel sorumluluk konusundaki görüşlerimizi desteklemekte ayrıca internet ortamındaki etik eylemlerin değişmesine dair ipuçları taşımaktadır.

Tartışmamıza konu ettiğimiz ahlak gelişim kuramlarının temelinde bilişsel gelişim ve bunun basamaklı seyrine değindik, bu aşamaların sanal ortam aracılığıyla etkilenebileceği veya kesintiye uğrayabileceği üzerinde durduk. Bu noktada kişilik gelişiminin de basamaklı olarak geliştiği fikrinin var olduğunu hatırlamak önemlidir. Örneğin Erikson'un kişilik gelişim kuramı sekiz evrelidir ve yaşam boyu işleyen bir süreç olarak anılmaktadır (Newton 2007). Piaget ve Kohlberg'in kuramlarında ikilemler aracılığıyla yaşanan zorlanma ve gelişmelere benzer biçimde Erikson'un evrelerinde de kriz dönemleri vardır ve bunların aşılması gerekir (Newton 2007). Bu makalede ele alınan ahlaki gelişimin sanal ortam aracılığıyla kesintiye uğrayabileceği görüşüne paralel biçimde, sanal ortamın özellikle interneti aşırı kullanan ve bağımlı olan ergenlerde bu krizleri aşmada güçlük yarattığı ifade edilmiştir (Huang 2006). Yine görüşlerimizin temel noktasını oluşturan ahlaki gelişimin özellikle sosyal iletişim pratiğindeki değişime bağlı olarak sekteye uğrayacağına gönderme yapabilecek veriler mevcuttur. Örneğin internet kullanımını arttıkça; sosyal çevrenin kısıtlandığı, aile içi iletişimin azaldığı, yalnızlığın arttığı belirtilmektedir (Kraut ve ark. 1998). Sonuç olarak internet ve sanal ortamda geçirilen zamanın artışına bağlı olarak sosyal iletişim basamakları etkilenecek ve buna paralel olarak ahlak gelişim basamakları da etkilenecektir.

Eylem Kolaylığı–İleri Yaşlar

Buraya kadar ahlaki gelişim süreci açısından ahlaki gelişimin internet aracılığıyla etkilenişi ele alındı. Peki daha büyük yaş grupları için internet ortamı bir farklılık yaratmakta mıdır? Böyle bir farklılığın oluşması olasıdır. Özellikle sosyal medya kullanımı üzerinden yazışmaların içeriği düşünüldüğünde birçok insanın yüzyüze iletişim içindeyken yapmayacakları olumsuz eylemleri daha kolay yaptıkları görülmektedir (Hoff ve Mitchell 2009, Vazsonyi ve ark. 2012). Oysa beklenen kişinin içinde bulunduğu aşamaya uygun eylemesidir. Bu bağlamda denetim ve kişisel sorumluluk azaldıkça; buna paralel olarak anonim bir ortam meydana geldikçe kişinin daha uyumsuz tepkiler verdiğini düşünmek şaşırtıcı olmayacaktır (Hoff ve Mitchell 2009). Bunu bir regresyon olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat buna regresyon denmese bile, gerçek sosyal iletişimde sergilenen tavrın işselleştirilmemiş ve bir zorlanmaya dayandığını belirtmek mümkün görünmektedir.

Hatırlanacağı üzere Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramında çok az sayıda bireyin gelenek sonrası aşamaya geçebildiği, çoğu bireyin ise geleneksel evrede yer aldığı belirtilmiştir (Türküm 2011, Temel ve Aksoy 2016). Geleneksel evrenin ise daha çok sosyal norm ve otoritelere uyum ve yapılan eylemlerin fiziksel sonuçlarını görebilmeyle ilişkisi düşünüldüğünde; internet ortamında bir otorite ilişkisinden kurtulan ve sosyal normlara uyma gereği duymayan birey, etik eyleminin sorumluluğunu almadığı bir anonim alana kavuşmuştur. Dolayısıyla geleneksel dönemle uyumlu eylem gerçekleştirme pratiğinden vazgeçilmesi bağlamında bir regresyon durumundan bahsetmek mümkün görünmektedir. Sanal ortamdaki anonimliğe bağlı olarak kimlik belirsizliği yaşanabileceği ve buna bağlı olarak sanal ortamdaki grubun özelliklerinin benimsenebileceği, hatta bu benimsemenin gerçek sosyal hayata da yansımaları olabileceğini belirten değerlendirmeler vardır (Ögel 2014). Yine sanal ortamda farklı kimliklerle yer alanın davranışları da etkilediği iddia edilmiştir (Tanhan ve Alav 2015). Bu değerlendirmeler sanal ortam aracılığıyla sanal ortama özgü farklı bir kimliğe bürünmenin ve dolayısıyla farklı etik eylemler gerçekleştirmenin olası olduğunu göstermesi bağlamında düşüncelerimizi desteklemektedir.

Ayrıca sanal ortamda kişilerin davranışları üzerindeki denetimlerinin azaldığı ve bir disinhibisyon tablosu yaşadıkları ifade edilmektedir (Suler 2004). Bu disinhibisyon tablosunda kişiler gerçek hayatta ve yüzyüze ilişkilerde sergilemedikleri eylemler içine girebilmektedirler. Anonimlik, görünmezlik, otoritenin silikleşmesi gibi etkenler bu tabloyu kolaylaştırmaktadır. Örneğin anonimlik aracılığıyla eylem sorumluluğu azalmaktadır (Suler 2004). Disinhibisyon tablosuna neden olarak da yine gerçek sosyal iletişim alanına ilişkin olarak göz teması kurma konusundaki eksikliğin önemine vurgu yapılmaktadır (Lapidot-Lefler ve Barak 2012). Göz teması kurmak, gerçek sosyal iletişim açısından önemli bir etkindir ve göz temasının olmadığı ya da isteğe bağlı olduğu sanal ortamda bilişsel gelişim ve sosyal etkileşim etkilenecektir (Senju ve Johnson 2009). Dolayısıyla ahlaki gelişim aşamalarının da etkilenmesi olasıdır. Ayrıca göz teması eksikliği, daha tutarlı ahlaki eylem gerçekleştirecekleri düşünülen daha büyük yaşlarda, eylem farklılaşmasına yol açtığı için (disinhibisyon gibi) önemli bir değişken olarak karşımıza çıkıyor gibi görünmektedir. Sonuç olarak gerçek sosyal yaşam ile internet ortamı arasında etik eylemlerimizin farklılaştığını görmekteyiz ve bu daha büyük yaş grupları için de bu geçerli görünmektedir.

Etik Duyarlılığın Azalması ile İnternet Bağımlılığı İlişkisi

Eylemlerimiz ile ilgili olarak negatif geri bildirim almadığımız durumlarda, denetime tabi tutulmadığımızı düşündüğümüzde ve kolayca hazza ulaşabileceğimizi gördüğümüzde, bu türden eylemleri yapmamızın daha kolay olacağı kanısına varabiliriz. Bu bağlamda internet; legal bir kullanım alanı sağladığından, görünürlük sınırlandırılabilirdiğinden, anonimlik içerdiğinden, eylemlerimizin fiziksel sonuçlarını görmek zorunluluğu ve buna bağlı empati yapma gereksinimimiz azaldığından bu türden eylemler için uygun bir ortam sayılabilir. İnternet bağımlılığının da bu bakımdan diğer illegal sayılabilecek madde bağımlılıklarından farklılaştığını söylemek yerinde olacaktır. Zira internet toplumsal yaşam içerisinde kullanımı konusunda doğrudan sınırlandırmaların olmadığı ve kolayca ulaşılabilen bir alandır (Ögel 2014). Kolayca ulaşılabilirlik ve buna eklenen anonimlik bu anlamda bağımlılık için bir kolaylaştırıcı olacaktır (Greenfield 1999). Denetime tabi olunmaması kullanıcıya legal bir zemin sağladığı gibi, internette geçirilen zaman içinde kişi ayrıca görünürlüğünü silikleştirecek yollar bularak öznel sorumluluğunu azaltacaktır. Bu durum ise diğer madde bağımlılıkları karşısında internet kullanıcısına haz verici duruma kolayca ulaşma olanağı sağlayacaktır.

Bu noktada, makalede kolayca hazza ulaşmadan ne kastedildiğinin ifade edilmesi yerinde olacaktır. Felsefe-etik literatürü ve psikoloji literatüründe haz, üzerinde sıkça durulan bir kavramdır. Hazza ilişkin, ilkçağ felsefesinden itibaren duyumsal düzeyde bir hazdan, tinsel düzeyde bir hazza varan geniş bir anlam dünyası görmek mümkündür. Yakın tarihsel dönemlerde, eylemlerin sonuçlarını temel alan faydacı yaklaşımların da kökenlerinin ilk çağlardaki hazcılığa dayandığı ifade edilmektedir (Cevzici 2015). İnsanın hazza ulaşma çabası ise genellikle doğal niteliklere eşleştirilmektedir (Cevzici 2002). Psikolojide haz, alt benliğin bir ilkesi görünümündedir. Doyurulma ve gereksinim giderilmesi talebinin kendisini dayatması şeklinde görünür. Amaç bir an önce haz ve doyumun sağlanmasıdır. Haz ilkesi zaman içinde benliğin önemli işlevleri olan gerçeği değerlendirme ve engellenmeye tahammül yetisi ile dengelenir ki; bunlar gelişim sürecinde bilişsel fonksiyonları da içeren yetilerin gelişimine paralel gelişir (Öztürk 2008). Bu bilgiler ışığında makalede kolayca hazza ulaşmaktan kastedilen; istek ve taleplerin herhangi bir sorumluluk ve denetlemeyi düşünmeden doyurulma çabası içinde yer alınmasıdır. Bir anlamda doğal yapının belirlenimine uygun eylemde bulunulmaktadır da denebilir. Ancak Piaget ve Kohlberg'in bilişsel gelişime dayanan ahlaki gelişim kuramları; ben merkezci ilkel evrelerden, toplumda geçer görüşlerin bile eleştirilebildiği evrensel ilkelerin geçerli kılındığı bir ahlaki gelişim aşamasına varabilmeyi olası görür (Çiftçi 2003, Mercin 2005, Berk 2009, Türküm 2011). Böylece ahlaki gelişim ile birlikte hazza ulaşmayı da içine alabileceğimiz doğal belirlenmişlik hali aşılmaktadır denebilir.

İnternet bağımlısı kullanıcıya bakıldığında; hazza kolayca ulaştığını hissederek ve daha az sorumluluk duyarak eyleyecektir. İnternet bağımlılığının da sıklıkla boş vakitleri geçirmekle ilgili alanlarda görüldüğü, dolayısıyla hazza ulaşmayla ilgili olduğu söylenebilir ve bu görüşleri destekleyen veriler vardır. Örneğin; normal kullanıcıların internette daha az vakit geçirdikleri ve geçirilen vakitlerin genellikle akademik faaliyetler, alışveriş ve rezervasyon gibi işlemlerden oluştuğu belirtilmiştir. Buna karşın bağımlı kullanıcıların internette daha çok zaman geçirdikleri, geçirilen zamanın da ağırlıklı olarak oyun siteleri, sohbet ağları, film ve müzik alanlarından oluştuğu ifade edilmiştir (Kim ve Kim 2002). Görüldüğü üzere normal kullanıcıların interneti kullandıkları alanlar, denetimin

daha kolay olduğu ve anonimliği içermeyen alanlar, bağımlı kullanıcıların interneti kullandıkları alanlar için durumun aynı olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca internet bağımlılığında, haz gereksinim ve arama davranışının zamanla beyin yapısını diğer bağımlılıklara benzer şekilde değiştirdiği ifade edilmiştir (Brand ve ark. 2014, Ögel 2014). Hazza paralel olarak da bağımlılığa yol açan etkenler arasında, internete ulaşımın kolaylığı, gizliliğin sağlanabilmesi, yasaklı alanlara ulaşımın kolay olması gibi nedenler sayılmaktadır (Ögel 2014). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere birey üzerinde denetim azalmakta, hazza kolayca ulaşılmaktadır. Sonuçta, birey bağımlılık döngüsü içine görece rahat bir şekilde girmekte ve bir anlamda hazza ulaşmak açısından doğal bir belirlenim içine çekilmektedir. Örneğin bu bireylerin; “bilgisayarı tekrar kullanmak için mantık dışı bir dürtü hissettikleri” ifade edilmektedir (Ögel 2014). Tüm bu değerlendirmeler bizi şu sonuca ulaştırabilir: Diğer bağımlılıklarda yasaklayıcılara rağmen haz arama davranışının sürdürüldüğü düşünüldüğünde, internet alanında görece denetimsizlik hem etik duyarlılığı azaltacak hem de haz arayışı aracılığıyla bağımlılık ve bağımlılığın devam etmesini kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Yaşadığımız dönem internetin hayatımızda önemli bir ağırlık kazandığı ve internetsiz bir yaşamdan bahsetmenin olanaklı olmadığı bir dönemdir. Ancak insanın sosyal varlık olduğu ve gelişiminin sosyal yaşam ve iletişimden etkilendiği düşünüldüğünde, internet ortamının farklı özellikleriyle bu gelişimi etkileyeceği açıktır. Ahlaki gelişim ve etik eylemin de etkilenmesi kaçınılmazdır. Gelişim çağlarında gerçek sosyal iletişimin azalmasına bağlı olarak gelişim aşamaları etkilenerek ve gerçek hayatta da bunların sonuçları görülebilecektir. Diğer dönemlerde de etik duyarlılık yitimine neden olacak internet kullanımının olumsuz sonuçları ile karşılaşılabilir. Bu olumsuz sonuçlardan birisi de son dönemde arttığı ifade edilen internet bağımlılığıdır. Bu bağımlılıkta da yukarıda tartıştığımız internetin görece bağımlılığı kolaylaştıran yönleri önemli olmaktadır; yani internetin etik duyarlılığı azaltma potansiyeli ve internet aracılığıyla hazza ulaşmanın kolaylaşması. Bu değerlendirmelerimiz, internet üzerine baskıcı ya da yasaklayıcı bir tavır takınılması gerektiği anlamına gelmemelidir. Ancak birçok olumlu özelliği yanında internet kullanımının getirdiği risklerin dikkate alınması gerektiği akılda tutulmalıdır. Belirttiğimiz gibi internette kaçınmanın olanağı yoktur. Belki de gerçek sosyal iletişim zamanla yerini farklı bir sosyal iletişime ve onun egemenliğine bırakacaktır. Bu bağlamda ahlaki gelişim basamaklarının etkilenişini azaltacak, etik duyarlılıkları koruyacak yumuşak bir geçiş zemini sağlamak ya da gerçek sosyal iletişim ile internet arasında etik eylem uyumunu artırmak gerekecektir. İyi bir sanal dünya kullanımı ve etik eğitimi ile buna paralel olarak sanal dünyada kurulan ilişkilerin gerçek yaşama uzanan bir yönünün olanaklarının yaratılması bu uyumu sağlamak açısından önemli olabilir.

Kaynaklar

- Bauer R (2016) Media (r)evolutions: time spent online continues to rise. Available from <http://blogs.worldbank.org/publicsphere/media-revolutions-time-spent-online-continues-rise>. Accessed date: 25.1.2017.
- Baym NK, Zhang YB, Lin MC (2004). Social interactions across media: interpersonal communication on the internet, telephone and face-to-face. *New Media Soc*, 6:299-318.
- Berk LE (2009) Çocuk Gelişimi (Çev. Dönmez A). Ankara, İmge Kitabevi.

- Brand M, Young KS, Laier C (2014) Prefrontal control and Internet addiction: a theoretical model and review of neuropsychological and neuroimaging findings. *Front Hum Neurosci*, 8:375.
- BRSHH (2017) İnternet bağımlılığı polikliniği hizmeti. Available from <http://bakirkoyruhsinir.gov.tr/haber-internet-bagimliliği-polikliniği-hizmeti>. Accessed date: 16.1.2017.
- Cevizci A (2002) Etiğe Giriş. İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Cevizci A (2015) Etik, 2. baskı. İstanbul, Say Yayınları.
- Çiftçi N (2003) Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1:43-77.
- Drago E (2015) The effect of technology on face-to-face communication. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 6:13-19.
- Greenfield DN (1999) Psychological characteristics of compulsive internet use: a preliminary analysis. *Cyberpsychol Behav*, 2:403-412.
- Hoff DL, Mitchell SN (2009) Cyberbullying: causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47:652-665.
- Hoffmann ML (2001) Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. New York, Cambridge University Press.
- Huang YR (2006) Identity and intimacy crises and their relationship to internet dependence among college students. *Cyberpsychol Behav*, 9: 571-576.
- Irmak HS (2015) Güç artık internette. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2:149-153
- Janovsky D (2013) Kişilik Bozuklukları. In *Current Psikiyatri Tanı ve Tedavi*, 2. baskı (Çeviri Ed. S Candansayar):521-523. Ankara, Güneş Tıp Kitabevleri.
- Kandri TA, Bonotis KS, Floros GD, Zafropoulou MM (2014) Alexithymia components in excessive internet users: a multi-factorial analysis. *Psychiatry Res*, 220:348-355.
- Kim S, Kim R (2002) A study of internet addiction: status, causes, and remedies. *Journal of Korean Home Economics Association*, 3:1-19.
- Konrath SH, O'Brien EH, Hsing C (2011) Changes in dispositional empathy in American college students over time: a meta-analysis. *Pers Soc Psychol Rev*, 15:180-198.
- Kraut R, Patterson M, Lundmark V, Kiesler S, Mukopadhyay T, Scherlis W (1998) Internet paradox. A social technology that reduces social involvement and psychological well-being. *Am Psychol*, 53:1017-1031.
- Kuçuradi İ (2015) Etik, 6. baskı. Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lapidot-Lefler N, Barak A (2012) Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Comput Human Behav*, 28:434-443.
- Ma HK (2011) Internet addiction and antisocial internet behavior of adolescents. *Scientific World Journal*, 11:2187-2196.
- Mercin I (2005) Piaget ve Kohlberg'in ahlak (moral) gelişim kuramlarının özellikleri ve karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5:73-86.
- Miller PA, Eisenberg N (1988) The relation of empathy to aggressive and externalizing/antisocial behavior. *Psychol Bull*, 103:324-344.
- Modecki KL, Minchin J, Harbaugh AG, Guerra NG, Runions KC (2014) Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *J Adolesc Health*, 55: 602-611.
- Montag C, Sindermann C, Becker B, Panksepp J (2016) An affective neuroscience of internet addiction. *Front Psychol*, 7(Article:1906):1-13
- Newton DS (2007) Erik H. Erikson. In *Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry*, 8. baskı (Çeviri Ed. H Aydın, A Bozkurt):746-755. Ankara, Güneş Kitabevi.
- Ofcom (2016) Adults' media use and attitudes 2016. Available from https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0026/80828/2016-adults-media-use-and-attitudes.pdf. Accessed date: 14.12.2016.
- Ögel K (2014) İnternet Bağımlılığı İnternetin Psikolojisini Anlamak ve Bağımlılıkla Başa Çıkmak, 2. baskı. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özlem D (2015) Etik, 2. Baskı. İstanbul, Notos Kitap.
- Öztürk Ö (2008) Psikanaliz ve Psikoterapi, 4 baskı. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri.
- Ramlı R (2011) The internet, its social and ethical problem to the young and how curriculum can address the issue. *World Acad Sci Eng Technol*, 5: 1612-1615.
- Sadock BJ, Sadock VA, Ruiz P (2015) *Sadock's Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences/Clinical Psychiatry*, 11th ed. Philadelphia, Wolters Kluwer.

- Selkie EM, Fales JL, Moreno MA (2015) Cyberbullying prevalence among us middle and high school-aged adolescents: a systematic review and quality assessment. *J Adolesc Health*, 58:125-133.
- Senju A, Johnson MH (2009) The eye contact effect: mechanisms and development. *Trends Cogn Sci*, 13:127-134.
- Suler J (2004) The online disinhibition effect. *Cyberpsychol Behav*, 7: 321-326.
- Tanhan F, Alav Ö (2015) Siber kimliklerin kişiliğe yansımaları: proteus etki. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2:1-19.
- Temel F, Aksoy AB (2016) Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım, 4. baskı. İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- TÜİK (2015) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2015. Available from <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660>. Accessed date: 6.11.2016.
- Türküm AS (2011) Ahlak gelişimi. In *Eğitim Psikolojisi* (Ed. G Can):113-133. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi.
- Vazoni AT, Machackova H, Sevcikova A, Smahel D, Cerna A (2012) Cyberbullying in context: direct and indirect effects by low self-control across 25 european countries. *Eur J Dev Psychol*, 9:210-227.
- Wilcox K, Stephen AT (2012) Are close friends the enemy? online social networks, self-esteem, and self-control. *J Consum Res*, 40:90-103.
- Yıldırım G, Kadioğlu S (2007) Etik ve tıp etiği temel kavramları. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 29:7-12.
- Zastrow C, Kirst-Ashman KK (2007) *Understanding Human Behavior and the Social Environment*, 7th ed. Belmont, Thomson Brooks/Cole.

Abdullah Yıldız, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Yazışma Adresi/Correspondence: Abdullah Yıldız, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D, Ankara, Turkey.

E-mail: dr.abdullahyildiz@hotmail.com

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. - No conflict of interest is declared related to this article.

Geliş tarihi/Submission date: 05 Ocak/January 05, 2017 - **Kabul Tarihi/Accepted:** 30 Ocak/January 30, 2017
